
Dávid Gyula

A NAGYKÖRÖSI MESTER ÉS TANÍTVÁNYA

ARANY JÁNOS ÉS TOLNAI LAJOS

Arany Jánosról – születésének mostani, 200. évfordulója alkalmából – minden bizonnyal sokféle megközelítésben elevenedik meg a Költő és a Mű. Ezekhez kívánnék hozzájárulni – felelevenítve részben már ismert dolgokat – néhány adalékkal, azt próbálva meg végigtekinteni, miképpen alakul a költő számára sokszor terhes, de mégis értékteremtő nagykörösi tanári évek munkájának eredménye, miképpen él tovább egykori diákjai egyikében.

Arany Jánost a nagykörösi egyháztanács 1851. október 8-i levelével hívja meg a helybeli református gimnáziumba tanárnak, s Arany – előzetes tájékozódás után – 1851. október 21-i levelében közli: „... a Magyar Irodalom tanári székének elfogadására magamat elhatároztam.” És november 9-én állását elfoglalva, még aznap már írja is a Cs. és Kir. Tanhatóságnak címzett önéletrajzát, majd (rákérdezésre) másfél év múlva annak pótlását – bizony, ezt a műfajt nem a kommunista rendszer káderosztályai találták ki –, mert a főhatóság előtt neki is számot kell adnia a forradalom alatti tetteiről, magatartásáról. Igen jellemző (a korra is), amit ezzel az önéletrajzzal kapcsolatban Lévy Józsefnek, a *Mikes* költőjének ír: „Önéletrajzomban úgy tettem, mint Tinódi a poesissel: semmit hozzá nem tettem, belőle el nem vettem. Első ízben elhallgattam azt, amit nem kérdeztek, ti. az irodalmi működést: másod ízben, megvallottam oly nyíltan, hogy megdicsértek érte.” (Kelte 1854. április 22.)

Életrajzíróinak egyhangú megítélése, hogy ezzel „fordulat áll be Arany pályáján” (Keresztury Dezső): életvitelét tekintve is, hiszen meg kell válnia szülővárosától, amely addig bár szerény, de biztos egzisztenciát nyújtott számára, meg kell találnia a helyét egy teljesen idegen városban – amelyiknek közössége a tízévi ott-tartózkodás alatt sem fogadja be – s egy számára – még a Tisza Domokos melletti geszti preceptorságra gondolva is – új feladatkörben: középiskolás fokon tanítani magyar nyelvet-irodalmat és latint.

A tágabb közösségen való kívülmaradásáért kárpótolja az a tanári kar, amelybe bekerül, s amelyben többen is vannak, akik Nagykovácsán szintén idegenek, és legalább olyan „terhelő” múlttal kötnek ki a tanári pályán, mint ő. A természettan katedrán tanít már a materialista filozófus, Kossuth nagyváradi lőpor- és gyutacsgyárosa, Mentovich Ferenc, az *Unio-dalok* és a Gyulai Pállal és Szász Károllyal közösen megjelentetett *Nemzeti színek* című verskötetek költője, Arany tanártársa lesz a későbbi püspök, Szász Károly, aki a szabadságharc idején utászként szolgált, s hamarosan idekerül a nála néhány évvel fiatalabb Jánosi Ferenc; itt köt ki 1853-ban Szilágyi Sándor, aki a szabadságharc alatt nemzetőr, s cikkei jelentek meg a *Pesti Hírlap*-ban és az *Életképek*-ben. S a tanári karba tartozik Salamon Ferenc, aki honvédként részt vett a csucsai és a borgóprundi harcokban is, Világos után pedig bujdosni kényszerült.

Arany akkori lelkiállapotában a forradalom leverését követő – őt Petőfi elvesztése miatt személyesen is nyomasztó – közhangulat ütközik ki lépten-nyomon. Ennek kifejezése Nagykovácsán született első verse, a lelkiállapotát feleségével megosztó *Oh! ne nézz rám*, vagy a valamivel későbbi *Visszatekintés*, amelyben félreérthetetlen a célzás :

*Álmaim is voltak, voltak...
Óh, én ifjú álmaim!
Rég eltűntek, szétfoszlottak,
Mint köd a szél szárnyain.
Az az ábránd – elenyészett;
Az a légvár – füstgomoly;
Az a remény, az az érzet,
Az a világ – nincs sehol! –*

*Nem valék erős meghalni,
Mikor halnom lehetett:
Nem vagyok erős hurcolni
E rámszakadt életet.*

És ha utánaszámolunk, az, aki ezeket a sorokat magából kiírja, mindössze 35 éves.

Ha csak gondolatban végigsoroljuk Arany Jánosnak a nagykovácsi években született verseit, e tíz év költői termése egyáltalán nem igazolja a fentebb versbe öntött érzületet. Olyan balladák születnek ebben a néhány év-

ben, mint az *Ágnes asszony*, a hősi magyar múlt egy-egy epizódját idéző *Szent László*, *Zács Klára*, *Pázmán lovag*, *Rozgonyiné*, *Török Bálint*, a Hunyadi témakörhöz kapcsolódó *V. László*, *Mátyás anyja*, *Szibinyáni Jank*, *Both bajnok özvegye*; vagy a fentiekben kifejezésre juttatott életérzésre rá-cáfoló költői életképek: *A hegedű*, *A fülemüle*, *A bajusz*.

És itt, Nagyőrösön írja meg *A walesi bárdokat*, válaszul egy Ferenc József császár magyarországi látogatását köszöntő vers megírására kapott „felkérésre”, amely akkor, 1857-ben persze nem jelenhetett meg, de amely – legalábbis a tanári karban – már megszületése után többek által ismert volt.

Arany költői pályájának nagykőrösi éveit tehát nem olyan sötétek, mint ahogyan arra a fenti idézetekből esetleg következtetni lehet, sőt, vannak olyan versei is ebből a korból, amelyek arról tanúskodnak, hogy a maga csendes módján, jól beilleszkedett abba a tanári karba, amelyben ő – életkorát tekintve – az „öregek” közé tartozott, de amely egyben baráti kör is volt. Ebben a körben oldódott némiképp borongásra hajló természete, olykor a társaság tréfáiban is részt vett, amint ezt azok a tréfás versek is bizonyítják, amelyeket a kritikai kiadás a „tréfák a nagykőrösi évekből” cím alatt illesztett be az életműbe: a Mentovich Ferencnek ajánlott *Névnapi köszöntő*, vagy az a vers, amely ezt a sokat eláruló alcímet viseli: „midőn Szilágyi Sándor úr az ő első és utolsó malacának végső tisztességtételét nagy és fényes gyülekezeti jelenlétében tartaná: ezen alkalmatosságra készítődjött és elmondódott egy bocskoros poéta által a következőképen” – és amelyből – ízelítőül – ideiktatunk néhány sort:

*Gyilkosom, kegyetlen! Mivel érdemlettem,
Hogy ez a sok éhes osztózik felettem,
Hogy fiatalságom zsíros tavaszában
Így körülfogjanak szél-tiben, hosszában?
Nem irtóztál ugyan belém verni késed,
Mellyel eddig nem volt egy sicher döfésed,
Melytől ez ideig a patkány se féle?
Hogy tudtál engemet általaverni véle?
(...)
Ha valami éjjel paplanodban korog,
Az én lelkem lesz az, amely ott kucorog,
Az lesz, mely a legszebb női társaságban
Egyszer csak megröffen hátul a nadrágban.*

„Ez a gimnázium – hogy máris idézzük a tanítványt, az iskolai iratokban akkor még Hagymási Lajos néven bejegyzett Tolnait, évtizedekkel később keletkezett könyvét, *A sötét világot* – akkor az ország összes gimnáziuma fölött toronymagasságban állott. Olyan fényes tanári kart, amilyen az Alföld e híres főiskolája dicsekedhetett akkor, sem azelőtt, sem az után nem tudott többé a gazdag egyház összeállítani. Koronája ennek az egész fényes testületnek Arany János volt.

(...)

Én e lángelmű költőt férfikora legszebb éveiben ismerhettem meg...

Középtermetű, köpcös, kemény járású, sötét fekete hajú, spanyol szakállú, olajbarna, sárgás, telt arcú ember volt. Apró fekete szemei csodálatos fényben csillogtak. Roppant gyorsan tudott velük ide-oda nézni. Szívesen mosolyogva és hamar jót nevetett, amikor első fogai közt jó nagy hézagot lehetett észrevenni.

Magyar nadrágot és csizmát viselt, de német kabátot, magyar kalappal. Hangja tompa volt, mely versolvasás alkalmával édesen ellágyult... – a nagy embert semmi se árulta el.

Inkább egy jómódú vendéglősnek látszott, mint költőnek.”

Már ebben a leírásban is keverednek a későbbi író embermegfigyelései olyan vonásokkal, amelyeket csak a diák vesz észre. Tovább pedig már teljesen ez a megfigyelői optika válik uralkodóvá:

„A latin nyelvet és a magyar irodalmat tanította. Nem volt élénk pedagógus tanár, de rendszerető, sőt szigorú, ki a legkisebb helytelenséget sem tűrte szó nélkül. Egy félretekintés, gyenge súgás elég volt, hogy keményen megdorgálja az embert...

Nem emlékszem, hogy egyetlen órát is mulasztott volna valaha. A betegség, későn jövést nem ismerte.

Amint kezdtünk a nagyobbak által tudomására jutni, hogy kicsoda ezen szigorú ember: imádtuk. Nem beszélt, nem magyarázott feleslegesen, semmi népszerűséget nem hajhászott, hidegen jött és ment, és alig váltott valakivel egy szót. Mégis lestük és boldogok voltunk, mikor az ő órája következett. Volt kissé parasztos arcában valami kimondhatatlan megnyerő jóság.

Az törvény volt nálunk, hogy az ő tantárgyát becsületbeli dolognak tartotta mindenki lehetőleg megtanulni. Gyöngye tehetségűek az ő tanítványai között is voltak, de rosszak, helytelenkedők, hanyagok – az én emlékezetem szerint – nem.

Soha a legtávolabbról sem árulta el, hogy ő is írt verset, magától soha egy sort nem engedett volna szavalni.”

A Nagykőrösre Dunaszerdahelyről került diák („tizenöt éves létemre majd egy öl magas, szálas fiú voltam, szegényes, kopott öltözetben, túlságosan tartózkodó, félénk modorral”), ha nehezen is, de igen közel kerül Arany Jánoshoz, mégpedig egyelőre nem költőként (bár később az Arany felügyelte irodalmi körben is megfordul, s versei jelennek meg a kör kéziratok lapjaiban), hanem íródeákként: Arany ugyanis rábízta költeményei kéziratának összemásolását, ami nem kis kitüntetés volt. Pedig Tolnai – évtizedekkel később – úgy érzi, hogy annak idején „nem tudta megnyerni Arany különösebb rokonszenvét”.

Az egykorú tények nem támasztják alá ezt az utólagos beleérzést: a nagykőrösi református gimnázium *Catalogus*ában előmeneteléről Arany János keze írásával fennmaradt, és az Arany János összes művei kritikai kiadásának a „nagykőrösi iratok”-at tartalmazó kötetéből ismert beírás szerint a görög nyelv és a mathesis kivételével osztályzata minden tantárgyból *preclarus* (azaz kitűnő) volt, a második félévi részletes jellemzésnél pedig a „magyar nyelv” rovatban ez áll: *In lit. hung. promptus; compositio sat ornata et judicio pollens; decl. rei accomod* (azaz: a magyar irodalomban buzgó, szerkesztése ékes és értelmes; szavalása a tárgyhöz illő), az „írásbeli dolgozatok külalakja” rovatban pedig: *elegans*.

(Csak közbevetőleg: az akkori osztrák iskolai rendtartás szerint a katalógust németül kellett volna vezetni, s csak megengedőleg használhatták a tanárok a latint, a nagykőrösi tanári kar azonban kihasználta ezt a lehetőséget, és inkább ez utóbbit használta, mint a Bach-korszakban gyűlölt németet.)

Arany maga is több egykorú levelében tesz említést nagykőrösi tanári munkájáról (legrészletesebben egy Lévay Józsefnek 1858-ban írott levelében), amelynek legjobb összefoglalóját Keresztury Dezső adta meg Arany-monográfiájában.

„Érdemes figyelni rá – összegezi Keresztury ennek a levélnek az alapján –, mennyivel részletesebb, elevenebb a magyar tanítás leírása, mint a latiné. Ez is bizonyítja, hogy elsőrangúnak, fontosnak tartotta az anyanyelv eleven birtokbavételét, a fogalmazás pontosságát és változatosságát, logikus és formás voltát. Szakított a kényelmes, magoltató, szajkózásra nevelő módszerrel, bár a könyv nélküli fölmondást elhanyagolhatatlannak tartotta; a versek 'skandált', tehát a ritmust kiemelő, és a 'szavalt', tehát a szöveg értelmét követő előadását egyformán gyakoroltatta, ha szükségesnek látta,

személyes példát is szolgáltatva a kétfajta szerkezet, 'menet' megkülönböztetésére és összekapcsolására. Nem akarta, hogy tanítványai szabályok, adatok tömegének tudásával, hanem azt, hogy az összefüggések felismerésével s önálló véleményalkotással jeleskedjenek. Az irodalom történetének tanítását – a használt tankönyvek elrendezését tudatosan megváltoztatva – az új korral, Bessenyeiékkel kezdte, hogy a diákok az olvasott és megtanult szövegeket megértve kedveljék meg s utánozzák a mintául kiszemelt fontos darabokat; újra szokássá tette, hogy érdeklődő tanítványai összemácsolják kedvenc verseiket: ezzel már nemcsak fogalmazókészségüket fejlesztette, de nemzeti érzésvilágukat is, hiszen e versek közt nagy szerepet játszottak reformkori nagy költőink – Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi stb. – művei s nemzeti történelmünk lelkesítő mozzanatai.”

A sötét világ alapján, egykori diákja emlékei segítségével ezt a képet Arany nagykőrösi élete külső kereteinek leírásával tehetjük teljesebbé:

„Arany János közvetlen a nagy emeletes iskola-épület mellett lakott. Úgy emlékszem, a hosszú, ódon épület három szobás lehetett. Elöl két, egymásból folyó csinos szoba, egyik háló, a másik nappali, úgynevezett szalon. Itt konyha következett. Mellette egy egyablakos keskeny szobácska.

Itt írt, itt teremtette halhatatlan balladáit, genreképeit, kissé száraz, fanyar, kedélytelen, tudálékos ódáit a Gyulai Pál Shakespeareje...

A kis szoba egyszerű bútorzata a következő darabokból állt: egy keskeny, festett ágy zöldes takaróval, jókora könyvvállvány, szép csinosan rakott aranybetűs könyvekkel.

Négy-öt száz könyv volt benne legfőlebb.

Az ablaknál széles, de igen egyszerű íróasztal, igen rendesen elhelyezett papírcsomagokkal, könyvekkel, márvány-nyomtatóval és egy nagy tintatartóval, melyet, mint apró csillagok, ollók, spanyolviasz, linea, tollak, plajbászok és apró csecsebecsék vettek körül.

Hátul, a sarokban természetes fehér banya-kemence terpeszkedett.”

Itt fogadta egy alkalommal minden bizonnyal elfogódott diákját Arany.

„– Üljön le.

Ő maga leült egy karosszékre, én folyvást állva maradtam.

Most néztem meg jól a nagy költő arcát.

Nemesen komoly, jóságos, barna, nyugodt arc volt. Bánatos inkább, mint vidám, mély tűzű szemével folyvást egy pontra, de nem az ember arcára tapadó.

Ruházata oly egyszerű, mint egy szegény mesteré.

– Hát én azt szeretném, ha maga leírná az én összes verseimet. Két kötetben akarom kiadni. Jó írása van, és úgy hallom, nem jár a szállására senki – ez kellene nekem. Senki ne turkáljon az írásaimban. Ezt ki is kötöm. Nem kívánom ingyen. Maga szegény fiú.”

A feladat minden bizonnyal lelkiismeretes teljesítése az idők folyamán sokkal többet jelentett a tanítvány számára, mint a szegénységére való utalás miatt önérzetesen visszautasított honorárium: Aranynak – már Pestre kerülésük után – Tolnai Lajos írói pályájának alakulásában is szerepe volt.

Az 1856-ban érettségizett nagykőrösi diák a pesti református teológián folytatta tanulmányait, azt követően 1861-től a református főgimnáziumban tanított, s 1860-tól már versei is kezdtek megjelenni a lapokban – az általa is legjobbnak ítélték az Arany János szerkesztette *Szépirodalmi Figyelő*ben majd 1863–64-ben a *Koszorú*ban.

„Verseket írtam minden fajban – emlékezik vissza Tolnai Lajos –, és elvittem őket Nagykőrösre – az akkor még ott lakó Aranyhoz.

Arany, ha nem volt is nagy istápolója az úgynevezett törekvőknek – de legalább egy-két igaz észrevételt szívesen megtett.

– Mit akar ezekkel a versekkel? – kérde egy augusztusi napon tőlem, Nagykőrösön, abban a kis szűk udvari szobácskában.

– Csak írom.

– Hát tudja, mit? Ne írjon. Tanuljon nyelveket... A verseknek pedig hagyjon békét.”

Ez a megjegyzés azonban – úgy tűnik – csak a verseknek szólt, mert abban, hogy Tolnai elindult a prózáírói pályán, szintén közrejátszott Arany János – illetve még inkább a családja. Ennek történetét is *A sötét világból* ismerjük. A verseket szorgalmasan és nagy gonddal másolható diák ugyanis Arany családjához is közelebb került. Ahogyan Tolnai később írja: férje kedvenc diákjai között tartotta számon Arany Jánosné, és szívesen hallgatta dunaszerdahelyi falusi történeteit Piroska. Az ő szórakoztatásukra mesélte el egy látogatása alkalmával azt a történetet, amellyel az akkor már Tolnai Lajos néven verseket publikáló diák prózáírói pályája is elindult.

Mindez pedig a következőképpen történt:

„Gondolom, verset vagy dohányt vittem Aranyhoz – idézhetjük tovább *A sötét világot* –, egyiknél mindig igen szigorú volt, különösen irányomban, a másik cikknél valamit szívesen elnézett.

Felesége – egy kitűnő műveltségű jó magyar asszony – olyankor, ha régi ismerős kereste fel férjét, be-be szokott tekinteni a szerkesztői irodába.

Híves, őszi esős idő volt vagy kora tavaszi – csak azt tudom, hogy hideg volt. Egyetlen szép leányuk, Juliska is odabent ült atyjánál, ki szellemes, élénk lányát határtalanul szerette.

Én valami nagykőrösi hangversenyt beszéltem el, amelyen Aranyné jóízűen nevetett.

– Jaj, lássa, édes Tolnai, mért nem írja le ezeket, Fodornét, Vargánét, a Vajkó leányokat, Mészáros Zsuzsikát, a Szentpéteri leányokat, a Gubodi kisasszonyokat? Ezeket maga jól le tudná írni.

Juliska hangosan kacagott, tapsolt és biztatott, hogy írjam le ezt a hangversenyt.

Aranyra néztem, hogy mit csináljak.

– No, próbálja meg – mormogá mosolyogva...

Pár hétre e látogatás után megint bekopogtam a szigorú szerkesztőhöz.

Élesen, zordan nézett reám apró fekete szemével.

Tudtam, hogy ilyen sűrűn alkalmatlankodni: az már tolakodás.

Bocsánatot kértem, hogy egy elbeszélést hoztam.

– A kőrösi bálról?

– Nem. A lutris mesterről.

– Ki az?

– Egy szegény falusi rektor.

– Adja ide.

Mintha megmérte volna – s aztán odadugta a többi iromány közé.

Intett, hogy mehetek.

Hát a Figyelő következő száma már hozta »A lutris mester«-t.”

Arany érdeklődése valójában nem pusztán egy, általa jónak tekintett novellának, még csak nem is egy új írói kvalitás jelentkezésének szólt. Lap-szerkesztőként a *Szépirodalmi Figyelő Előrajzában* valóságos irodalompolitikai programot ad: szemben áll a „petőfieskedők” akkoriban igen divatos irányzatával, a „lelketlen kontárság”-gal, de nem zárkózik el az ifjú nemzedék elől. „Az érdemnek koszorú, a tehetségnek buzdítás, a kontárságnak visszariasztás” a maga megfogalmazta elvét követve törekedett arra, hogy bevonja legjavát annak az „új nemzedék”-nek (ilyen című lap köré tömörült a 60-as évek elején az a fiatal írócsoport, amely Zilahy Károlyt tekintette szellemi vezérének), amelyben Tolnait is ott találjuk.

Tolnai Lajos esetében ez nemcsak azt jelenti, hogy *A lutris mester* után még több novellájával találkozhattak a *Szépirodalmi Figyelő* olvasói, hanem azt is, hogy az ígéretesnek tartott fiatal író (1867-ben már két elbeszélés-

kötete és egy regénye jelenik meg) a Kisfaludy Társaságba is beválasztják, meghozza Eötvös József ajánlására.

Közel két évtized telik el, míg Arany János nevével az időközben lelkeszként Marosvásárhelyre került Tolnai élet- és pályaképében újra találkozunk. Akkor már létrehozta a Kemény Zsigmond Társaságot, s 1879-ben annak égisze alatt lapot is adott ki, az *Erdélyi Figyelőt*, amelyben hasonló elveket és szerkesztői programot vall, mint amelyeket Arany fogalmazott meg annak idején a *Szépirodalmi Figyelő* élén.

Érdekes kissé bővebben idéznünk Aranynak a lapot elindító *Előrajzából*: „Midőn ez új folyóirat a magyar szépirodalom többi képviselői között megjelen: oly tért szándékozik elfoglalni, mely nálunk ez idő szerént betöltve nincsen.

Tekintve az élénk mozgalmat, mely költészetünk mindkét – folyó és kötött – alakú teremtményei körül mutatkozik: nem lehet nem örvendeznünk e jelenségen... De a figyelmes szemlélő azt is veheti észre, sőt nem ritkán a közönségből is hallatszik panasz, hogy e szétáradó terjeszkedés nem áll a mélységgel kellő arányban.”

És alább:

„Az érdemnek koszorú, a tehetségnek buzdítás, a lelketlen kontárnak visszariasztás kell... Nem a régít az új ellenében, hanem az örök szépet az idő gyarlóságai ellenében akarjuk képviselni.”

Tolnai az *Erdélyi Figyelő* programcikkében – nyilván más irodalmi közegekben: egy, az akkor már igen erős felszívó hatást érvényesítő Budapesttől messze eső vidéki városban – a hely hagyományaira, Apáczaira, Aranka Györgyre, a Bolyaiakra, Fogarasi Pap Józsefre, Kovásznai Sándorra hivatkozik, lapja egyik munkatársának küldött szerkesztői üzenetében azonban már Arany Jánosra, s így fogalmazza meg elvárásait: „Szeretném, ha a bírálatoknál ez a hang honosodhatnék meg irodalmunkban a gyermekes lelkicsinylés és a még gyermekesebb enthusiasmus helyett, ami Arany János műveit is oly abszolút becsüekké teszi.”

De nemcsak ennyi a hasonlóság: Tolnai 1879-ben ugyanúgy érzi, hogy egy ilyen célokat kitűző lap létét csak egy megfelelő intézmény (adott esetben a Kemény Zsigmond Társaság) fedele alá húzódva biztosíthatja, mint két évtizeddel korábban Arany, aki Pesten indítandó lapjának „fedele” gyanánt a Kisfaludy Társaságra lel. „Emlegették mások – írja Csengery Antalnak még Nagykőrösről, 1860. január 4-én kelt levelében –, magam is gondolkodtam – szerkesztőségről. Ne nevessem ki. Egy tisztán szépirodalmi, kellő kritikával szerkesztett lap által még talán az irodalomnak is lehet-

ne használnom.” Aztán, amikor a Kisfaludy Társaság igazgatóságának tervét felvetik előtte, ugyancsak Csengerynek írott, 1860. július 9-i levelében örömmel jelez vissza: nem utasítaná el az „önkéntes bizalmat, kivált, ha másik céllal összekapcsolhatnám, s a Társaság égisze védené kezdeményemet”.

Az *Erdélyi Figyelő* másfél évfolyamát végiglapozva aztán más dolgok is jelzik, hogy Tolnai mennyire köti vállalkozását Aranyhoz, aki akkorra már teljesen visszavonult az irodalmi élettől, de Margit-szigeti magányában – ha rejtőzködve is – nemcsak hogy újra felragyogtatja, de új színekkel, mélységekkel is gazdagítja költészetét.

Arany János neve ugyanis ott szerepel a marosvásárhelyi lap munkatársainak névsorában. S hogy ez nemcsak közönség-csalogató dísz, azt a lap tartalma ékesen bizonyítja.

Tolnai, mindjárt az első számban részletet közöl az akkor frissiben megjelent *Toldi szerelméből*, s ugyanabban a számban (1879. december 7.) ismertető cikket is a műről, belefoglalva abba Gyulai Pálnak a Kisfaludy Társaságban elmondott, a *Toldi szerelmét* bemutató bevezetőjét, Greguss Ágostnak a költőt e bemutató után otthonában köszöntő szavait, s idéz Aranynak a kiadáshoz írott előszavából is. Aztán megjelenteti lapjában – még az 1879. év utolsó számában – a *Harminc év múlva* című, Petőfi halálára emlékező verset, a következő évben pedig *Az éjfélti párbajt*, amelyet nem sokkal korábban (1880. február 8-án) Szász Károly mutatott be, ugyancsak a Kisfaludy Társaságban. S ugyancsak az 1880-as évfolyamban néhány kisebb Arany-költemény: *Az anyai gond*, *A jóságos özvegynek*, *Egy síremlékre* és *Félmagyarság* – átvételek különböző albumokból és almanachokból.

Arany János összes műveinek kritikai kiadása, abban közreadott levelezése semminémű támponttal nem szolgál arra, hogy ezek a közlések az egykori tanár és tanítvány közvetlen kapcsolata révén jelentek volna meg az *Erdélyi Figyelő*ben. De talán nem alaptalan feltételezés, hogy ezek Arany László közvetítésével kerültek Tolnaihoz.

Kettőjük ismeretsége nyilván még a nagykőrösi évekre vezethető vissza, s ez – bár elég nagy (hét év) volt közöttük a korkülönbség –, de ez az idők folyamán kiegyenlítődt, barátsággá fejlődött, amit kettőjük levelezésének 1878–79-ből fennmaradt (tehát még az *Erdélyi Figyelő* megindítását megelőző időkből való) néhány darabja egyértelműen tanúsít. Amikor ugyanis Tolnai rászánja magát, hogy ledoktorál (reménykedve abban, hogy ennek révén sikerül Pesten egyetemi katedrához jutnia), Tompa Mihályról írott dolgozatát Arany Lászlónak küldi el baráti bírálatra, s őt kéri meg

arra is, hogy a dolgozatot Gyulai Pál felé (aki akkor a *Budapesti Szemle* szerkesztője volt) közvetítse. A barátság jogán aztán Arany László őszintén meg is írja kritikus észrevételeit Tolnainak.

Érdeemes a levélnek ezt a részletét bővebben idéznünk, mert az észrevételek közül egy pontosan jellemzi Tolnai egész későbbi irodalom-publisztikai hozzáállását:

„Nem tűzöm én a kritika feladatának a kegyeletet – írja Arany László 1878. április 4-i keltezésű levelében. – Tudom, hogy ez képtelenség volna. De különbséget látok a kritika feladata között akkor, ha egy élő írónak bizonyos iránybeli szereplését, s talán e szereplésnek hibás dicsőítőit, talán humbugot vagy legalább oly irányt támad meg a kritikus, amit ő humbugnak vél – és akkor, ha egy meghalt költőnek egész élete működéséről akar szólni. Amott jogos a támadó hang, a kíméletlen modor, a kemény kifejezések, s jogosult a kritika csak vagy főleg a hiányokat, a ferdítéseket világitani meg. Emitt nem, amott lehet olykor vádoló ügyvéd; emitt csak bírói tiszt illeti meg.

Újra átolvastva értekezésem: a benyomás reám ugyanaz, mint először. Merev támadás, nem ítélet. Magas mérték alkalmazva, hogy kisebbnek lássék a költő. Egybe állítva Oviddall, egy füst alatt emlegetve Goethével, Homérral, sőt akár Vörösmartyval is.

’Isten, világ tudja, hogy én se Vörösmarty, se Petőfi nem vagyok – miért tehát bizonygatni olyat, aminek ellenkezőjét senki sem állítja’ – írja Tompa Dömötörhöz.

Nem bánom, mutasd ki, hogy Tompa nem volt úttörő genie: hogy míg Petőfi föl nem lépett, az athenaeumi költők járt útján haladt, s csak akkor tért a másik útra, mikor Petőfi azt megtörte; hogy nem is másod rangot foglalt el.

De mutass rá költészetének szépségeire is, ha hibái iránt oly szigorú vagy. Ne vedd halálos bűnnek nála, hogy nem volt népies, míg senki nem volt – Petőfi előtt. Ha fiatal éveiben ’bájvirágokról’ beszélt ő is, mint minden más földi halandó.”

A Tompa-tanulmány kapcsán jelzett negativista viszonyulás egyébként nem gátolja meg Arany Lászlót abban, hogy továbbra is szívében viselje a tanulmány közlésének ügyét, sőt Gyulait sem abban, hogy a *Budapesti Szemlé*-ben ne közölje azt – igaz, néhány megjegyzéssel jelezve egyet nem értését. És láthatólag a szókimondó kritika sem zavarja Arany László és Tolnai viszonyát, hiszen a „szerető barátod” megszólítás későbbi leveleiben is ott van, sőt Arany László – már az *Erdélyi Figyelő* idején, 1880-ban – egyik le-

velében „az öreg úr”-nak küldött bor megérkezését is visszajelzi – ezt Tolnai nyilván „honorárium” fejében küldhette Arany Jánosnak.

Aztán fennmaradt egy másik Arany László-levél, amelyben arra történik utalás, hogy Tolnai akkoriban Arany János életrajzának megírását tervezi: Arany László 1878. december 21-én válaszol Tolnainak egy levelére, amelyben az Arany János életrajzi adatai iránt érdeklődik, amire – amint kiderül – egy tervezett esztétikai tanulmánya miatt volna szüksége. Ezekről ad felvilágosítást, megjegyezve, hogy életrajzot egy költő életében írni nem lehet, s nincs is jogosultsága.

A marosvásárhelyi *Erdélyi Figyelő* nemcsak verseket közöl Arany Jánostól (amely közlések a kritikai kiadás gazdag jegyzetapparátussal kiadott köteteknek közreadása után filológiai szempontból is figyelmet érdemelnek), hanem Arany irodalmi munkásságának egyes vonatkozásait az olvasóval megismertető tanulmányokat is. Így a lap 1880/2. számával kezdődően jelentet meg egy hosszabb tanulmányt Pap István tollából az *V. Lászlóról*, majd az 1880/13. számtól Veress Ignác hosszabb tanulmányát *Aristophanes lovagjairól*, „Arany János fordításában” alcímmel, az 1880/12. szám pedig Tolnai Lajos egy előadásának szövegét közli *A hunmondák* címmel. Az irodalomtudomány által számon nem tartott, szerény dolgozatok ezek, a szerkesztői szándék azonban világos: Arany példájával bátorítani ezt a vidékiségből kikapaszkodni vágyó szellemi életet.

1880. május 16-án aztán meghal Tolnaiék kislánya, Iduna, s az egyháza és a marosvásárhelyi közélet több hatalmasságával való harcában akkoriban épp nyugvóra került Tolnai Lajos a veszteséget oly súlyosnak érzi, hogy arra hivatkozva megszünteti a lap kiadását. Amikor pedig azt *Figyelő* címmel, még mindig a Kemény Zsigmond Társaság égisze alatt, de már teljesen egymagában írva-szerkesztve, 1884-ben újra elindítja, Arany János már két éve halott, ő pedig – a vásárhelyi harcainak kiújulása és e harcokban mellette álló püspökének, jóakarójának, Nagy Péternek a halála után – maga is elhagyja áldatlan harcainak színterét.

1884 őszén Tolnai Lajos visszatér Budapestre – nem egyetemi katedrára, ahogyan remélte –, hanem egyszerű íróként, lapszerkesztőként, s elindítja „az irodalmi Deák-párt” hatalmasságai ellen azt a harcot, amelynek során épp az Arany Lászlótól kritikusan jelzett vonás válik uralkodóvá, még Arany Jánosról írott cikkeiben, tanulmányaiban is.

Ez a harc már Tolnainak az általa szerkesztett *Irodalom* című lapjában közölt, Riedl Frigyes-féle Arany János-életrajzról írott kritikájával („kegyetlen letaglózásával” – ahogyan Komlós Aladár minősíti) elkezdődik,

majd a Kisfaludy Társaságról közölt („gúnyos, lekicsinylő” – Komlós) cikkekkel, a Gyulai Pál elleni „igaztalan cikksorozat”-tal folytatódik. Aztán eljut oda, hogy lapja megszűnése után, a *Képes Családi Lapok*ban és a *Magyar Szemlé*ben Arany Jánost sem kíméli. „Ezek az ítéletek – állapítja meg a 19. század második felének magyar kritikáját összességében mérlegre tevő Komlós Aladár – nem a kritikai igazságszeretet sugaránál, hanem a személyes sértődöttség dühének lángjától elvakult lélekben születtek...” Ezt a sértődöttséget pedig az táplálja, hogy Arany János műve ekkor már a Gyulai és kritikus-köre által képviselt kánon alapkövének számított, s Tolnai e kánon ellen – vagy inkább az ennek nevében vitt irodalom-politikai pozícióharc közepette – alkalmazott elvakultan egy olyan „mérccét”, amelynek igaztalanságára a Tompa-tanulmány kapcsán már Arany László figyelmeztette.

Arany János művének megítélésén ezek a minősítések persze nem változtattak, az egykori eminens nagykőrösi diák, a kiegyezés utáni korszak (Ady, majd Móricz által oly nagyra becsült) ádáz kritikusanak a pályaképen azonban az árnyékos oldalt jelentik.